ЗАГАЛЬНЕ, ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Монастирська О.В.
аспірантка,
Науковий керівник: **Чемес В.Ф.**
кандидат філологічних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЄ І ЖИВЕ МОВЛЕННЯ: СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ

Мовлення, будучи реалізацією мови, збагачує її, об'єднує, породжує і зберігає її етноспецифічні риси як вияв національної лінгвокультури кожного народу.

Літературно-художнє мовлення – це письмова форма реалізації літературного стилю мовлення; це зовнішня словесно-чуттєва оболонка твору, в якій і зосереджується його зміст. За допомогою цієї оболонки (форми) відтворюються образи та події, про які йдеться у творі, а також передається авторське бачення всього, що відбувається у межах твору. Словесну оболонку літературно-художнього мовлення становлять загальновживані слова та сталі форми синтаксичних сполук, нерідко спеціально дібрані автором слова та форми їх сполучень, що порушують норми загальновживаності, тим самим виступаючи на традиційному тлі як щось нове, непередбачуване, що мимоволі привертає до себе увагу. Інколи з контексту літературно-художнього мовлення можна розпізнати, так би мовити, літературно-смисловий «почерк» того чи іншого автора. Майже завжди розпізнаємо літературну епоху написання твору.

Відступ від узвичаєних мовленнєвих норм у літературно-художньому спілкуванні здійснюється не лише на лексичному, а й синтаксичному рівнях (порушення типових норм упорядкування й розміщення слів у словосполученнях, реченнях).

Увиразнення літературно-художнього мовлення забарвленими індивідуальним вживанням новостворених автором слів часто

призводить вже до самостійного їх (слів) існування поза межами твору. Їх називають неологізмами. Багато неологізмів з часом стають крилатими висловами. Ось, наприклад, слово «Скрудж» із символічним значенням «скнара», «скупий» було вдало використано американською кінокомпанією «Дісней» у створенні дитячого мультфільму «Качині історії» (1990) про багатого скупого персонажа Скруджа Мак Дака. Але вперше це слово із смисловим набором «скнара», «скупий» зустрічаємо у Ч. Діккенса у творі «Різдвяна пісня» (1843) під іменем головного персонажа повісті. Як видно, це слово вже набуло самостійного значення. Те саме відбувається і з назвою твору І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», де зараз цей вислів живе своїм життям, увібравши в себе повноту смислового змісту цього твору. Тому, коли чуємо вислів «кайдашева сім'я», то розуміємо під цим велику працьовиту родину, яка живе під одним дахом і постійно свариться.

У літературно-художньому мовленні на передньому плані – його естетичне значення. Потрапляючи в образне поле художнього тексту, слово перестає існувати як окрема семантична одиниця. Художньому мовленню характерні такі ознаки: а) образність, б) точність і влучність, б) емоційне забарвлення, в) індивідуалізованість висловлювань.

Художні засоби поділяють на групи – лексичні засоби, побудовані на основі різних співвідношень слів та їхніх значень (синоніми, антоніми, пароніми, омоніми), засоби словотворчого увиразнення мовлення (неологізми), засоби лексико-синонімічного увиразнення мовлення (архаїзми, історизми, варваризми, екзотизми, макаронічна мова), лексико-стилістичні засоби – маркована лексика (діалектизми, жаргонізми, професіоналізми, арготизми, тарабарщина, просторіччя, сленг, канцеляризми), засоби контекстуально-синонімічного увиразнення мовлення (тропи).

Добираючи ті чи інші мовні засоби, автор дотримується загальних естетичних вимог та орієнтується також і на позамовні чинники, розглядаючи їх як єдине ціле. Серед цих чинників найважливішим є суспільна сфера й мета спілкування персонажів в змальовуваних автором обставинах.

Вислів давніх еллінів «Заговори, щоб я тебе побачив» вдало акцентує нашу увагу на проблемі живого (усного) мовлення у мовній картині світу.

Живе мовлення – одна з форм реалізації розмовного стилю мовлення. Цей стиль мовлення порівняно з усіма іншими стилями

найдавніший. Він, на думку сучасних українських лінгвістів Л. Мацько, О. Сидоренко та ін. «…започаткувався з виникненням мови, і в ньому вона розвивалася на початкових своїх етапах. Перші норми літературної мови, що виникли на діалектній основі, формувалися саме в розмовному стилі» [4, с. 117].

Існує декілька різновидів усного мовлення, які розрізняють за такими критеріями:

- за темою спілкування (наукове, побутове, релігійне, політичне, виховне тощо);
- за метою спілкування (ділове, розважальне);
- за мірою офіційності (офіційне (покупець – продавець, підлеглий – начальник тощо), неофіційне (друзі, знайомі, закохані тощо);
- за кількістю комунікантів (монолог (адресант), діалог (адресант, адресат), полілог (адресант, адресати, учасники), масова комунікація (адресант, аудиторія);
- за мірою контрольованості (формальне (переговори тощо), неформальне (бесіда друзів);
- за формою спілкування (закрите (світське спілкування, спілкування заради спілкування), відкрите (ділова розмова, розмова закоханих, друзів), змішане (лікар – пацієнт тощо);
- за свободою вибору партнера (ініціативне (ініціювання або уникання розмови), вимушене спілкування (розмова з начальником);
- за тривалістю (постійне (у сім'ї, колективі), періодичне (декілька зустрічей), випадкове (у транспорті, в черзі) [2, с. 39-41];
- за мірою емоційно-психологічних характеристик мовців (конфліктне (сварка), дружнє спілкування);
- за ступенем відвертості комунікантів (щира розмова, нещира розмова (фарс).

Мовленнєві особливості живого мовлення можна повністю відтворити лише за допомогою відеозапису фрагментів мовлення, оскільки здебільшого така розмова супроводжується невербальними засобами спілкування – мімікою, жестами тощо.

Розмовний аспект живого мовлення виявляється в таких його ознаках, як безпосередність (спілкування віч-на-віч, у процесі якого здійснюється оперативна реакція мовця на стимули слухача); невимушеність (природність, розкутість спілкування) як необхідна передумова встановлення контакту між мовцем і слухачем; емоційність спілкування (збудження пристрастей), що забезпечує виразність

мовлення за рахунок доцільного використання вербальних і невербальних засобів.

До вербальних засобів живого мовлення належать ті самі вербальні засоби, що використовуються у літературно-художньому мовленні, але дещо більш підпорядковані позамовним чинникам, зокрема, суспільній сфері, аніж мовним етикетним нормам.

Опис невербальних засобів літературно-художнього мовлення у творі здійснюється його автором. Натомість для опису невербальних засобів живого мовлення потрібно застосовувати метод спостереження та аналізу комунікації.

Як відомо, вербальне мовлення не єдиний спосіб спілкування. Жести, міміка, погляди, рухи тіла належать до невербального мовлення, за допомогою якого люди також можуть обмінюватися інформацією. На думку мовознавців Шевчук С.В., Клименко І.В. «між вербальними і невербальними засобами спілкування наявний своєрідний розподіл функцій: словесними передається чиста інформація, а невербальними – ставлення до партнера» [8, с. 157]. Деякі вчені вважають, що для формування першого враження про співрозмовника досить двох хвилин зустрічі.

У мовознавстві невербальні засоби спілкування класифікують за такими критеріями:

- кінематика емоційних станів комунікантів (міміка, жести, погляд, поза, хода);

Дослідниця в галузі соціальної психології В.А. Лабунська розробила схему мімічних кодів емоційних станів [8, с. 159]. З-поміж жестів розрізняють: ритмічні, емоційні, вказівні, зображувальні, жести-символи. За локалізованою спрямованістю на співрозмовника погляд буває діловий, світський, інтимний. Пози, за налаштованістю на розмову, поділяють на «відкриті» і «закриті». Вислови «легка хода», «важка хода» становлять групу кінематичних невербальних засобів комунікації за особливостями пересування.

- ритміко-інтонаційна виразність мовлення (інтонація, гучність, темп, тональність, тембр);
- такесичні засоби спілкування (потискання рук, поплескування по плечах, поцілунок тощо);
- проксемічні засоби спілкування (інтимна, особиста, соціальна та громадська дистанції).

У результаті дослідження ми дійшли висновку, що набір вербальних (лексичних, синтаксичних) та невербальних (кінематичних, ритміко-інтонаційних, такесичних та проксемічних) засобів мовлення є спільною ознакою літературно-художнього та живого мовлення. Їх відмінності полягають у характері їх текстової презентації, чим зумовлюється складність об'єктивного аналізу невербальних засобів спілкування в певному фрагменті комунікативної ситуації літературно-художнього мовлення. Натомість відеозапис живого спілкування дає можливість конструктивнішого дослідження. Вважаємо, що метод «польового дослідження» комунікативних ситуацій забезпечить подальше поглиблене вивчення ролі невербальних засобів спілкування, опрацювання їх типології, виявлення нових форм таких одиниць та з'ясування їх взаємозв'язку та взаємопроникнення у різних лінгвокультурах.

У подальшому дослідженні буде звернено увагу на функціональні особливості вербальних та невербальних засобів літературно-художнього та живого мовлення на матеріалі окремих європейських лінгвокультур періоду від початку XIX ст. до сучасності.

Список використаних джерел:

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990. – 231 с.

2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2009. – 375 с.

3. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. Л.: ПАІС, 2005 – 263 с.

4. Дудик П.С. Стилістика української мови: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.

5. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.

6. Інтернет-ресурс. Особливості усного професійного спілкування. Усне публічне мовлення. http://subject.com.ua/reference/mova/professional/43.html.

7. Інтернет-ресурс. Художнє мовлення як зовнішня форма художнього твору та його ознаки. Групи засобів увиразнення художнього мовлення.http://linguistics-konspect.org/?content=4527.

8. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням : Підручник. – 2-ге вид.: виправ. і доповн. – К : Алерта, 2011. – 696 с.